
سنجش میزان گرایش روستائیان بخش مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره به مهاجرت و عوامل مؤثر بر آن*

دکتر مظفرالدین شهبازی**، عباس قاسمی***

چکیده: این تحقیق در سال 1389 با هدف آگاهی از میزان گرایش روستائیان بخش مرکزی شهرستان ماهنشان به مهاجرت در مقایسه با روستائیان بخش مرکزی شهرستان خرم دره و عوامل مؤثر بر آن اجرا شده است. برای پاسخگویی به سؤال آغازین تحقیق، ابتدا تعریفی از مهاجرت ارائه شد و بعد از آن نظریه های موجود در حوزه جامعه شناسی و سایر حوزه ها و تحقیقات مرتبط با موضوع مورد بررسی قرار گرفت. براساس این بررسی ها شش فرضیه اصلی تحقیق به صورت رابطه ای تنظیم شد؛ حجم نمونه که با استفاده از فرمول تعیین حجم نمونه کوکران تعیین شده است، تعداد 400 نفر (به تناسب جمعیت، 250 نفر در ماهنشان و 150 نفر در خرم دره) از روستائیان بخش مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره هستند. در ضمن از روش نمونه گیری خوشه ای چند مرحله ای و تصادفی ساده برای دستیابی به پاسخگویان استفاده شد. روش تحقیق در این پژوهش پیمایشی و از نوع تحقیقی توصیفی است. پس از جمع آوری اطلاعات با ابزار مخصوص (پرسش نامه) فرضیه ها مورد آزمون قرار گرفت و همه آنها تأیید شدند. نتایج نشان می دهد که متغیرهای اجتماعی (همبستگی اجتماعی)، اقتصادی، دافعه های مبدا و جاذبه های مقصد، متغیرهای فرهنگی و فردی در تحلیل رگرسیون بیشترین سهم را در واریانس میزان گرایش به مهاجرت داشتند. میزان گرایش به مهاجرت در روستاهای بخش مرکزی شهرستان ماهنشان بیشتر از شهرستان خرم دره است. در پایان نیز پیشنهادهایی برای کاهش گرایش به مهاجرت مطرح شد و در کل می توان گفت تلاش برای رفع محرومیت روستا می تواند در کاهش این پدیده اجتماعی مؤثر باشد.

کلید واژه ها: مهاجرت، مهاجرت روستائیان، مهاجرت معکوس

* این مقاله بر گرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد اینجانب با عنوان فوق است و با کمک و راهنمایی ارزشمند استاد گرانقدر دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان جناب آقای دکتر شهبازی به عنوان استاد راهنما، تنظیم شده است.

** عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان، زنجان، ایران.

*** کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی، زنجان، ایران.

مقدمه

به دلیل ماهیت مهاجرت و اینکه پدیده ای بین رشته ای است، صاحب نظران مختلف بنا به حوزه تخصصی و زمینه کاری خود، تعاریف متعددی از آن عرضه کرده اند. امانی و دیگران در لغت نامه جمعیت شناسی، در تعریف مهاجرت آورده اند که: «مهاجرت شکلی از تحرک جغرافیایی یا مکانی است که بین دو واحد جغرافیایی صورت می گیرد. این تحرک جغرافیایی، تغییر اقامتگاه از مبدأ یا محل سکونت به مقصد یا محل ورود است. به این نوع مهاجرت، مهاجرت دائم گویند و باید آن را از اشکال دیگر حرکت که متضمن تغییر دائمی محل اقامت نیست تفکیک کرد.» (قاسمی اردهائی، 1385، الف: 52).

در مقاله حاضر سعی شده است ضمن توجه به مهم ترین مؤلفه های تأثیرگذار در مهاجرت روستائیان بخش مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره با توجه به تغییرات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... دهه اخیر، این پدیده به صورتی مناسب بازشناسی شود. و در حد توان پیشنهادهایی برای به حداقل رساندن مهاجرت این روستائیان مطرح شود؛ امید است از نتایج کاربردی این پژوهش در برنامه ریزی های روستایی و... استفاده شود.

بیان مسئله

یکی از مسائل مهمی که در چند قرن اخیر نظر اکثر جامعه شناسان، جمعیت شناسان، جغرافی دانان، اقتصاددانان و سایر اندیشمندان حوزه های مختلف علمی را به خود جلب کرده است مسئله مهاجرت است.

«مهاجرت به تغییر مکان دائمی یا موقت اطلاق می شود، مسافت راه یا اختیاری و اجباری بودن ماهیت این عمل محدودیتی در تعریف آن ایجاد نمی کند و هیچ گونه تفاوتی بین مهاجرت داخلی و خارجی وجود ندارد.» (لهسایی زاده، 60:1368).

مهاجرت و جابه جایی جمعیت امروزه به دلیل پیامدهای متفاوتی که برای مناطق مبدأ و مقصد دارد از بسیاری جنبه ها حائز اهمیت است، جز فقدان پیش بینی مناسب جمعیت در هر منطقه عمدتاً منجر به شکست برنامه ریزی های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شده است. تخلیه جمعیت روستایی، استفاده نا مطلوب از امکانات موجود و نیز انباشت بیش از حد جمعیت در مناطق شهری با محدودیت وسیع امکانات، نمونه های بارزی از شرایط نامناسب

حاصل از جابه جایی های بدون برنامه جمعیت به خصوص از مناطق روستایی به مناطق شهری است و آثار ناهنجار زیر را به دنبال داشته است:

الف: نتایج جمعیتی که به بر هم زدن نسبت جنسی در مناطق شهری و روستایی منجر شده است.

ب: نتایج اقتصادی که به از دست دادن سرمایه انسانی روستا و شیوع اقتصاد بیمار در مناطق روستایی انجامیده است.

ج: شکست کنترل سنتی خانواده.

د: نتایج سیاسی که به فرار مغزهای روستایی و بر هم خوردن هرم قدرت در روستا شده است (طاهرخانی، 1381: 44 43).

با توجه به مطالب بالا، مطالعه و تحقیق در مورد مهاجرت روستائیان از اهمیت ویژه ای برخوردار است. به همین دلیل سؤال زیر مطرح می شود:

سؤال آغازین: گرایش به مهاجرت در جامعه آماری مذکور چقدر است و عوامل تأثیرگذار بر آن کدامند؟ یا به طور روشن تر سؤال علمی و مسئله ای این تحقیق به صورت زیر است:

سؤال علمی یا مسئله ای تحقیق: گرایش روستائیان بخش مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره به مهاجرت چقدر است و چه عواملی بر آن تأثیر گذارند؟

سؤال های تفصیلی

- 1 آیا متغیرهای فردی در گرایش روستائیان به مهاجرت مؤثرند؟
- 2 آیا متغیرهای اقتصادی در گرایش روستائیان به مهاجرت مؤثرند؟
- 3 آیا دافعه های مبدا و جاذبه های مقصد در گرایش روستائیان به مهاجرت مؤثرند؟
- 4 آیا متغیرهای اجتماعی (همبستگی اجتماعی) در گرایش روستائیان به مهاجرت مؤثرند؟
- 5 آیا متغیرهای احساس محرومیت نسبی در گرایش روستائیان به مهاجرت مؤثرند؟
- 6 آیا متغیرهای فرهنگی در گرایش روستائیان به مهاجرت مؤثرند؟

علل مهاجرت

بررسی های به عمل آمده نشان می دهند که مهاجرت از عوامل مختلفی منشأ می گیرد. برخی از یافته های دانشمندان در جداول صفحات بعد به طور خلاصه ذکر شده اند.

جدول شماره 1: یافته ها و نظریه های دانشمندان در مورد عوامل موثر بر مهاجرت های روستا

/ شهری در متون توسعه

ردیف	نام محقق	عوامل شناسایی شده مهاجرت روستا/شهری	سال
1	گوستا و لویون، لوسین رومیه	آموزش و ارتقای سطح تحصیلات	1905
2	میلن، امیل مانسو، بریتون	خدمت نظام وظیفه	1911
3	هنری کلمان	آشنایی با شهر و دوری جستن از خدا	1913
4	سahوتا	اختلاف در میزان درآمد سرانه و تراکم جمعیت در مناطق روستایی	1969
5	استیگلitz، هاریس و تودارو	احتمال درگیر شدن با بیکاری و سوء بیکاری در مناطق روستایی	1970
6	زلینسکی	شدت و درجه نوسازی جامعه با افزایش سطح توسعه یافتگی	1971
7	ار. پل. شاو	فشارهای اکولوژیک، سیاست های مهاجرتی دولت و هنجارهای انسان	1975
8	شاکلا	تفاوت های درآمدی بین شهر و روستا	1976
9	جان کوئل	ناکافی بودن درآمد، فاصله گرفتن از کشاورزی، ناامیدی و نبود فرصت، سیستم اجتناب دوران گذار، نظریه چراغ های روشن و کسب زندگی کامل	1976
10	داسکوپتا	مهاجرت متأثر از حاکمیت فقر در روستا (مهاجرت ارمنان فقر است)	1981
11	آلفردو. ای. لتس	کاهش تولید، بهره وری و صادرات روستایی، مالکیت اراضی و رکود اقتصادی	1981
12	هولزر	برنامه ریزیهای اقتصادی و اجتماعی که به وجود آورنده نوعی ساختار متحول کننده است	1981
13	آریزپ	میزان بالای بیکاری، ارایه تصویر نادرست از مشاغل سنتی، مالیات ها و ادغام در بازار های جهانی	1981
14	گارسیا	پیشی گرفتن هزینه ها بر درآمدها و ویژگی های قومی و قبیله ای	1981
15	اریک. آر. ویس	تبیین مفهوم جذب و تقاضای نیروی کار به دلیل صنعتی شدن شهرها	1981
16	فاوست	فشارهای اکولوژیک، عوامل هنجاری، انگیزه های اقتصادی و روان شناختی	1982
17	کلارک	نارضایتی از محل سکونت و منطبق نبودن نیازها و امکانات روستایی	1985
18	راهودا	توزیع نابرابر زمین، میزان دسترسی به شهر و تجاری شدن کشاورزی	1986
19	براون	متفاوت بودن سطوح توسعه در ابعاد منطقه ای	1987
20	هانت	عدم تعادل فرصت های اقتصادی و تسهیلات رفاهی میان مناطق شهری و روستایی	1993

1993	ایجاد احساس بد به محیط زندگی روستایی	ونگ وهمکاران	21
1993	وجود سطوح متفاوت رفاه در مناطق شهری و روستایی	چارنی	22
1993	جستجوی فضایی کار و بالا بودن نرخ بیکاری در مناطق روستایی	هرزوغ وسابن	23
1993	انتظارات ارزش و درک ارزشی از مهاجرت ناشی از تفاوت های شهری / روستایی	فیلدو هاسک	24
1993	در آمد انتظاری، فاصله مبدا تا مقصد، مسایل روحی و روانی از دیدگاه روان شناسی	دانیل شفر	25
1996	مهاجرت برای کسب زندگی بهتر ناشی از تفاوت های درآمدی، امنیتی و شغلی	بیلز بارو	26
1996	مهاجرت اجباری به دلیل بسته شدن تمام راه های زندگی در روستا	جان . او . اوکو	27
1996	وجود عوامل فشار در مناطق روستایی و عوامل کشش در مناطق شهری	بوگ	28
1997	احساس خسران به دلیل در روستا ماندن، نبود فرصت برای پیشرفت و نبود آینده	ری . دی . بولمن	29
1997	جستجو برای یافتن کار و فزونی نرخ بیکاری در مناطق روستایی	بورس	30
1997	تفاوت درآمدی بین شهر و روستا و نرخ بیکاری روستایی	بوپل	31
1998	تمرکز فضایی	آندره راجرز و جیمز ریمر	32
1998	عدم رضایت از محل سکونت، کسب اهداف ارزشی مطابق نظریه قراردادهای اجتماعی	ام. لو.	33
1999	شکاف های موجود میان شهر و روستا	فنگ وانگ	34

منبع: (طاهرخانی، 1380: 89-87).

مبانی نظری تحقیق

در مطالعه سیر تکوینی عوامل مؤثر در مهاجرت های روستا شهری می توان دیدگاه های متفکران و صاحب نظران توسعه درباره موضوع را به چهار دسته تقسیم کرد:

نظریه های کلاسیک (کارکردی)

در این نظریه مهاجرت عمدتاً نوعی تصمیم فردی تلقی می شود که دارای هزینه های اقتصادی، اجتماعی، روانی و در همان حال منافع اقتصادی است. بر این مبنا هدف فرد از مهاجرت به حداکثر رساندن تفاوت میان ارزش فعلی، منافع حاصل از مهاجرت و هزینه های آن است. این

نظریه که با عنوان نظریه های کارکردگرایانه نیز معرفی شده است، مهاجرت های روستا - شهری را کارکردی تلقی می کند و بر این اساس فرآیند حرکت توده های روستایی به سوی شهرها را امری طبیعی ارزیابی می کند. بر این مبنا شهرها نیازمند نیروی انسانی اند و به واسطه این نیاز با نوعی عدم تعادل روبرو هستند و مهاجرت در حقیقت واکنشی به این عدم تعادل است.

نظریه های مارکسیستی (وابستگی)

مهاجرت در چارچوب نظریه های مارکسیستی تابعی از شیوه های گوناگون تولید است. در این بینش تصمیم های مرتبط با تولید که شامل عناصر کل مجموعه روابط تولید، توزیع، مبادله و مصرف است، در مهاجرت های روستا شهری مؤثر واقع می شوند. لذا این مفهوم تمامی نمادها، سازوکارهای قانونی، ایدئولوژی سیاسی و خصوصیات مربوط به دولت را در برمی گیرد. بر پایه این دیدگاه تسلط شیوه های تولید سرمایه داری و اضمحلال شیوه های قدیم بر نیروی انسانی روستا تأثیر می گذارد و مهاجرت به عنوان یک واقعیت نمایانگر می شود. بدین ترتیب روابط سرمایه داری در تولید کشاورزی به افزایش پولی شدن اقتصاد روستایی و اضمحلال بنیان های مادی اکثر دهقانان می انجامد و این امر موجب مهاجرت روستائیان به بخش های شهری، صنعتی و خدماتی می شود. در تحلیل مارکسیستی، بیکاری یک مشکل ساختاری و نشانگر اختلاف میان عرضه و تقاضای نیروی انسانی است و هم زمان با تغییر شیوه تولید یک نظام حادث می شود. از دیدگاه وابستگی، مهاجرت براساس نابرابری در توسعه توجیه می شود و در این دیدگاه مهاجرت از یک سو معلول توسعه نابرابر و از سوی دیگر عامل گسترش و تعمیق این نابرابری است. پس بر مبنای این دیدگاه، مهاجرت نه پویشی هدفمند و داوطلبانه، بلکه فرآیندی است که از محدودیت ها و تنگناهای شغلی و سکونتی به وجود می آید و تابع عوامل تغییر دهنده و عوامل رکودی در مناطق روستایی است.

رهیافت سیستمی

از دیدگاه سیستمی مهاجرت نظامی اجتماعی فرهنگی است که دارای خواص سیستم های باز است. بر این اساس مهاجرت به عنوان متغیری که در یک منظومه اجتماعی، اقتصادی، و فرهنگی جای می گیرد معنی می شود و جدا کردن آن از این ساختار مانع شناخت و بررسی

دقیق آن خواهد شد. در این رهیافت نه تنها به مهاجرت، بلکه نمادهای مختلف (خرده سیستم ها) و روابط اجتماعی دیگری چون سازوکارهای سازگاری نیز مورد توجه قرار می گیرد. در حقیقت رهیافت سیستمی از برآیند دو نظریه دیگر شکل گرفته و نواقص این دو نظری را از بین می برد. از این منظر، یک سیستم موجب مهاجرت های روستا شهری می شود. مهاجرت نه صرفاً از عرضه و تقاضا ناشی می شود و نه از عوامل خارجی، بلکه پویایی است برای انطباق با تحولات اقتصادی و اجتماعی. بنابراین مهاجرت ناشی از تأثیرات عوامل گوناگون است. یکی از جاذبه های اصلی رهیافت سیستمی این است که مهاجرت روستا شهری نه حرکتی خطی، یک جهتی، رانشی، کششی، یا علت و معلولی، بلکه حرکتی دوری با وابستگی متقابل و پیچیده تلقی می شود که در آن تغییر در هر قسمت می تواند بر کل سیستم اثر بگذارد.

رهیافت معیشتی

رهیافت معیشتی حاصل دیدگاه انتقادی به سه نظریه مطرح شده است، از این دیدگاه در نظر گرفتن مهاجرت به عنوان رفتاری منطقی که جنبه فردی دارد یا پدیده ای که متأثر از تغییر و تحولات کلان اقتصادی است خالی از اشکال نیست. صاحبان این دیدگاه بر این باورند که در پدیده مهاجرت ما با افرادی روبرو هستیم که مهاجرت را به عنوان راهبردی برای بقا و استمرار معیشت خود انتخاب می کنند، بنابراین مهاجرت به هیچ وجه نمی تواند پدیده ای جدید و حاصل فرایند توسعه به معنای خاص آن باشد، چرا که از دیرباز در جوامع انسانی جابه جایی های جمعیتی برای امرار معاش صورت می گرفته است. از این دیدگاه، مهاجرت پدیده ای منفی محسوب نمی شود که مقابله با آن ضروری و حتمی باشد، بلکه باید ریشه های پدید آورنده چنین شرایطی را جستجو کرد (طاهرخانی، 1381: 92-89).

چهار چوب نظری تحقیق

بررسی نظریه های مختلف مهاجرت و نیز تحقیقات پیشین نشان داد که چارچوب نظری تحلیلی (یک نظریه) قادر به تبیین مهاجرت نیست. بنابراین محقق باید از چارچوب نظری تلفیقی (ترکیب چند تئوری) استفاده کند. بر این اساس بهتر است متغیرهای فردی را نظریه های کورت لوین و پتررسی، متغیرهای اقتصادی را با نظریه های تودارو، ریچموند، ورما و ساستاد، متغیرهای جاذبه های مقصد و دافعه های مبدا را با نظریه های اورت لی، متغیرهای اجتماعی (روابط و همبستگی اجتماعی) را با نظریه های امیل دورکیم، وبر، تونیس و ابن خلدون متغیرهای احساس محرومیت نسبی را نظریات تدگور،

فستینگر، هوندیش، دیویس و دارندروف، وضعیت ها و متغیرهای فرهنگی را با نظریه های مک لوهان، رایزن، تونیس، وبر، مک کلند و... توجیه کرد.

فرضیه های تحقیق

- 1 به نظر می رسد بین متغیرهای فردی (جنس، تأهل، سن، میزان تحصیلات و ...) و گرایش روستائیان بخش مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره به مهاجرت رابطه وجود دارد (X).
- 2 به نظر می رسد بین متغیرهای اقتصادی و گرایش روستائیان بخش مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره رابطه به مهاجرت وجود دارد (V1).
- 3 به نظر می رسد بین دافعه های مبدأ و جاذبه های مقصد و گرایش به مهاجرت روستائیان بخش مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره رابطه وجود دارد (V2).
- 4 به نظر می رسد بین متغیرهای اجتماعی و گرایش روستائیان بخش مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره رابطه به مهاجرت وجود دارد (V3).
- 5 به نظر می رسد بین احساس محرومیت نسبی و گرایش روستائیان بخش مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره به مهاجرت رابطه وجود دارد (V4).
- 6 به نظر می رسد بین متغیرهای فرهنگی و گرایش روستائیان بخش مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره رابطه به مهاجرت وجود دارد (V5).

روش تحقیق (روش شناسی)

در این بخش ابتدا به نوع روش تحقیق، واحد تحلیل، روش گرد آوری اطلاعات، ابزار گردآوری اطلاعات، جامعه آماری، نمونه و روش تعیین حجم نمونه، روش نمونه گیری، تعریف های نظری و عملیاتی (روش سنجی) متغیر وابسته و متغیرهای مستقل می پردازیم. و در پایان نیز به بررسی اعتبار و روایی ابزار تحقیق و روش استخراج و پردازش داده ها (روش تجزیه و تحلیل اطلاعات) خواهیم پرداخت.

روش تحقیق: روش پیمایشی (survey research)، از نوع تحقیق توصیفی است.

واحد تحلیل: واحد تحلیل در این پژوهش فرد است.

روش گرد آوری اطلاعات

(هم اسنادی و هم پیمایشی)، در روش اسنادی از منابع مختلف، آمارنامه ها، نقشه ها، عکس

ها و ... استفاده شده است. در روش پیمایشی از پرسشنامه حاوی گویه ها و سؤال های بسته و طیف لیکرت استفاده شده است.

ابزار گرد آوری اطلاعات

(اطلاعات از طریق مطالعه، تصحیح و کد گذاری دقیق پرسش نامه جمع آوری و استخراج شد و سپس مورد ارزیابی قرار گرفت).

جامعه آماری، نمونه و روش تعیین حجم نمونه

جامعه آماری این تحقیق روستائیان بخش مرکزی شهرستانهای ماهنشان و خرم دره (60 روستای ماهنشان و 22 روستای خرم دره) هستند که با استفاده از فرمول تعیین حجم نمونه کوکران با ضریب اطمینان 95 درصد، تعداد نمونه مناسب برای این جامعه آماری 365 نفر انتخاب شد، اما برای افزایش ضریب اطمینان و جلوگیری از مشکلات ناشی از پرسشنامه های مخدوش تعداد 400 پرسش نامه (به نسبت جمعیت 250 پرسش نامه در ماهنشان و 150 پرسش نامه در خرم دره) توزیع و جمع آوری گردید.

روش نمونه گیری

روش نمونه گیری در این تحقیق خوشه ای چند مرحله ای¹ و تصادفی ساده است.

تعریف نظری و عملیاتی متغیرها

تعریف متغیر وابسته (گرایش به مهاجرت)

مهاجرت روستایی²

حرکت وسیع، همه جانبه و گاه دسته جمعی روستائیان³ به سوی شهرها (مخصوصاً پایتخت). این مهاجرت در مواردی چند به پیدایی حاشیه نشینی در شهرها، تورم بخش خدمات، رشد

1. multistage cluster sampling

2. Rural migration

3. Exodus

بیکاری پنهان، بسط آسیب های اجتماعی در شهرها ... منجر می شود (ساروخانی، 1380: 496).

تعاریف متغیرهای مستقل

متغیرهای فردی یکی از متغیرهای مستقل پژوهش و شامل مجموعه ای از ویژگی های فردی است. در این تحقیق چند ویژگی فردی به شرح زیر از پاسخگویان پرسیده شده است: جنس: تفاوت های بیولوژیکی و آناتومیکی که زنان را از مردان متمایز می سازد (گیدنز، 1385: 810).

وضعیت تأهل: مشخص کردن موقعیت فرد از لحاظ اینکه ازدواج نکرده یا دارای همسر است (شهبازی، 1386: 174).

تحصیلات: کسی که توانایی خواندن و نوشتن به یکی از زبان ها و لهجه های موجود در جهان را دارد. در صورت داشتن تحصیلاتی از هر نوع، فرد را باسواد می خوانند؛ فردی که این توانایی را ندارد بیسواد نامیده می شود (تقوی، 1378: 75).

سن: سن یکی از ویژگی های ساخت و ترکیب جمعیت است و به تعداد سال ها، ماه ها و روزهایی (در مورد نوزادان) اشاره دارد که از عمر (روز تولد) یک فرد می گذرد (تقوی، 1378: 43).

شاخص ها (35 سال و کمتر از آن، 36 تا 50 سال، 51 سال و بیشتر از آن).

اقتصاد: نظام تولید و مبادله که نیاز های مادی افراد ساکن در یک جامعه معین را تأمین می کند (گیدنز، 1385: 786).

دافعه های مبدأ (روستا): به عوامل و شرایط منفی اطلاق می شود که در مبدأ وجود دارد، افراد را از ماندن در آنجا باز می دارد و برای مهاجرت به مکان دیگری که این شرایط و عوامل را ندارند تحریک می کند (قاسمی اردهائی، 1385 ب: 66).

جاذبه های مقصد (شهر): به عوامل و شرایط مثبتی اطلاق می شود که در شهر وجود دارد و افراد را برای مهاجرت به آنجا برمی انگیزد، مثبت بودن این عوامل و شرایط موجب می شود که افراد از مبدأ اصلی شان فاصله گرفته و به سوی شهر مهاجرت کنند (همان: 64).

همبستگی اجتماعی¹: در واقع قاعده مند بودن «روابط اجتماعی» باعث همسویی رفتار اعضای جامعه می گردد به نحوی که کنش های متقابل اجتماعی با یکدیگر تنظیم می شود و در نهایت «نظم» را (که یکی از مشخصه های اصلی جامعه ایده آل است) به ارمغان می آورد (صدفی و بابایی، 1383: 58).

احساس محرومیت نسبی¹: اختلاف بین سطح زندگی که بر مردم تحمیل شده است و آنچه فکر می کنند عملاً باید دارا باشند (گیدنز، 1385: 670).

فرهنگ: فرهنگ هم به منزله شیوه زندگی، شامل عقاید، نگرش ها، زبان ها، عادات، نهادها و ساختارهای قدرت است و هم عملکردهای فرهنگی نظیر شکل های مختلف هنری، معماری، کالاهای تولید انبوه و... را در برمی گیرد؛ در این تعریف فرهنگ، وجود همه موارد یاد شده در یک گروه از مردم مدنظر قرار می گیرد؛ لذا از آن با عنوان نظام فرهنگی نام می برند (شکوئی، 1386: 338).

اعتبار ابزار تحقیق

برای تعیین اعتبار ابزار تحقیق از دو طریق عمل شده است:

1 اعتبار صوری: پرسش نامه در اختیار چند نفر از صاحب نظران و محققان مرتبط با موضوع قرار گرفت و نقایص مطرح شده طبق نظر استاد راهنما اصلاح شد.

2 اعتبار سازه ای: اعتبار سازه ای ابزار تحقیق بعد از جمع آوری اطلاعات از طریق تحلیل عامل به دست آمده است.

جدول شماره 2: نتایج آزمون کیزر مایر و بارتلت در تحلیل عاملی

KMO	0.950
BT	2996.227
DF	45
Sig	0.000

منبع: یافته های تحقیق

1. social solidarity

1. relative deprivation

تفسیر: نتایج به دست آمده از جدول بالا نشان می دهد که داده ها از تناسب مورد قبول برای آزمون تحلیل عاملی برخوردارند، چرا که نتایج آماره کیزر مایر از سطح قابل قبول 0.70 بیشتر و نتایج آماره بارتلت و سطح معناداری نیز مطلوب است.

روایی ابزار تحقیق: روایی ابزار تحقیق از طریق محاسبه آلفای کرونباخ با استفاده از نرم افزار آماری spss برای متغیرها محاسبه شده است، روایی محاسبه شده برای کل ابزار بیش از 0/7 است.

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات (روش استخراج و پردازش داده ها)

برای آزمون فرضیه های تدوین شده در این تحقیق، اطلاعات جمع آوری شده با استفاده از آماره های توصیفی و استنباطی تجزیه و تحلیل شد (با بهره گیری از نرم افزار spss).

یافته های تحقیق

برای آزمون فرضیه های تحقیق از چهار روش آماری (آزمون همبستگی پیرسون)، آزمون (T) برای گروه های مستقل، تحلیل واریانس یک طرفه همراه با آزمون های شفه و توکی و رگرسیون چند متغیره) استفاده شده است. در اینجا خلاصه ای از نتایج آزمونهای مذکور را می آوریم.

فرضیه اول: به نظر می رسد بین متغیرهای فردی (شهرستان محل سکونت، جنس، وضعیت تأهل، تحصیلات، سن و ...) و گرایش روستائیان بخش مرکزی شهرستانهای ماهنشان و خرم دره به مهاجرت رابطه وجود دارد (فرضیه اصلی شماره 1 که به 5 فرضیه فرعی تقسیم می شود و در ذیل خلاصه نتایج آن آمده است).

فرضیه فرعی شماره 1: به نظر می رسد بین شهرستان محل سکونت پاسخگویان و گرایش روستائیان به مهاجرت رابطه وجود دارد.

در بررسی این فرضیه از آزمون (T) برای گروه های مستقل استفاده کردیم که مقدار آماره (T) آن برابر است با $T=2.303$ و این مقدار در سطح زیر 0.05 معنادار بوده است $Sig=0.022$ ، پس با اطمینان بالای 95 درصد می توان گفت میزان گرایش به مهاجرت در میان روستائیان بخش مرکزی شهرستان ماهنشان با خرم دره دارای تفاوت معناداری است (گرایش به مهاجرت در ماهنشان بیشتر است).

فرضیه فرعی شماره 2: به نظر می رسد بین جنسیت پاسخگویان بخش مرکزی

شهرستان های ماهنشان و خرم دره و گرایش آنها به مهاجرت روستائیان رابطه وجود دارد. در بررسی این فرضیه از آزمون (T) برای گروه های مستقل استفاده کردیم که مقدار آماره (T) آن برابر است با $T = 3.232$ و این مقدار در سطح زیر 0.01 معنادار بوده است $Sig = 0.001$ ، پس با اطمینان بالای 99 درصد می توان گفت تفاوت معناداری در میزان گرایش مردان و زنان به مهاجرت وجود دارد (گرایش به مهاجرت مردان بیشتر است).

فرضیه فرعی شماره 3: به نظر می رسد بین وضعیت تأهل و گرایش روستائیان بخش

مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره به مهاجرت رابطه وجود دارد. در بررسی این فرضیه از آزمون (T) برای گروه های مستقل استفاده کردیم که مقدار آماره (T) آن برابر است با $T = 5.988$ و این مقدار در سطح زیر 0.01 معنادار بوده است $Sig = 0.000$ ، پس با اطمینان بالای 99 درصد می توان گفت تفاوت معناداری در میزان گرایش افراد متأهل و مجرد به مهاجرت وجود دارد (گرایش به مهاجرت در افراد مجرد بیشتر است).

فرضیه فرعی شماره 4: به نظر می رسد بین تحصیلات و گرایش روستائیان بخش

مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره به مهاجرت رابطه وجود دارد. در بررسی این فرضیه از آزمون تحلیل واریانس یک طرفه استفاده کردیم که مقدار آماره (F) آن برابر است با $F = 63.287$ و این مقدار در سطح زیر 0.01 معنادار بوده است $Sig = 0.000$ ، پس با اطمینان بالای 99 درصد می توان گفت حداقل یکی از گروه ها از نظر گرایش به مهاجرت تفاوت معنی داری با سایر گروه ها دارد و با استفاده از آزمون های تعقیبی شفه و توکی مشخص شد افراد تحصیل کرده دارای دیپلم و بالاتر گرایش بیشتر و افراد بیسواد گرایش کمتری به مهاجرت دارند.

فرضیه فرعی شماره 5: به نظر می رسد بین سن و گرایش روستائیان بخش مرکزی

شهرستان های ماهنشان و خرم دره به مهاجرت رابطه وجود دارد. در بررسی این فرضیه از آزمون تحلیل واریانس یک طرفه استفاده کردیم که مقدار آماره (F) آن برابر است با $F = 48.020$ و این مقدار در سطح زیر 0.01 معنادار بوده است $Sig = 0.000$ ، پس با اطمینان بالای 99 درصد می توان گفت حداقل یکی از گروه ها از نظر گرایش به مهاجرت با سایر گروه ها تفاوت معناداری دارد که با استفاده از آزمون های تعقیبی

شفه و توکی مشخص شد که افراد داری سن 35 سال و کمتر از آن گرایش بیشتر و افراد دارای سن 51 سال و بالاتر از آن گرایش کمتری به مهاجرت دارند. در بررسی فرضیه های اصلی شماره 2، 3، 4، 5 و 6 با توجه به فاصله ای بودن متغیرها از آزمون همبستگی پیرسون استفاده کردیم که خلاصه نتایج آن در جدول صفحه بعد آمده شده است:

جدول شماره 3: خلاصه نتایج آزمون همبستگی پیرسون بین متغیرهای فاصله ای

متغیرها	متغیر وابسته (گرایش به مهاجرت)	متغیرها
متغیرهای اقتصادی	ضریب همبستگی پیرسون سطح معناداری (دو دامنه) تعداد	0.543 0.000 400
دافعه های مبدا و جاذبه های مقصد	ضریب همبستگی پیرسون سطح معناداری (دو دامنه) تعداد	0.492 0.000 400
متغیرهای اجتماعی (همبستگی اجتماعی)	ضریب همبستگی پیرسون سطح معناداری (دو دامنه) تعداد	0.573 0.000 400
متغیرهای احساس محرومیت نسبی	ضریب همبستگی پیرسون سطح معناداری (دو دامنه) تعداد	0.327 0.000 400
متغیرهای فرهنگی	ضریب همبستگی پیرسون سطح معناداری (دو دامنه) تعداد	0.362 0.000 400

* از نتایج جدول فوق در تفسیر فرضیه ها استفاده شده است.

در بررسی فرضیه های اصلی شماره 2، 3، 4، 5 و 6 از آزمون همبستگی پیرسون استفاده کردیم که مقادیر ضریب همبستگی پیرسون برای تمام متغیرهای مذکور در سطح زیر 0.01 معنادار بوده است (Sig=0.000)، پس با اطمینان بالای 99 درصد می توان گفت رابطه

معناداری بین متغیرهای اقتصادی، دافعه های مبدأ و جاذبه های مقصد، متغیرهای اجتماعی، متغیرهای احساس محرومیت نسبی و متغیرهای فرهنگی با متغیر وابسته (گرایش روستائیان بخش مرکزی شهرستان های ماهنشان و خرم دره به مهاجرت) وجود دارد و فرضیه صفر رد و فرضیه های مربوطه تأیید می شوند و با توجه به مقادیر ضریب همبستگی پیرسون می توان گفت شدت این رابطه در بعضی از فرضیه ها (2، 3، و 4) قوی و در بعضی دیگر (5 و 6) متوسط و جهت آنها نیز مثبت است، یعنی با افزایش تاثیرمتغیرهای مذکور، گرایش به مهاجرت نیز افزایش خواهد یافت.

رگرسیون چند متغیره:

* برای مطالعه تأثیر همزمان متغیرهای مستقل بر روی متغیر وابسته از تحلیل رگرسیون چند متغیره استفاده کردیم. در این تحلیل از روش گام به گام¹ کمک گرفته ایم که خلاصه ای از نتایج آن در ادامه آمده است:

جدول شماره 4: خلاصه اطلاعات مدل رگرسیون چند متغیره

Model	R (ضریب همبستگی چندگانه)	(ضریب تعیین) R Square	(ضریب تعیین تعدیل یافته) Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	0/573 ^a	0/328	0/327	0/896
2	0/681 ^b	0/464	0/461	0/802
3	0/707 ^c	0/500	0/497	0/775
4	0/715 ^d	0/511	0/506	0/767
5	0/720 ^e	0/518	0/512	0/763
6	0/726 ^f	0/527	0/520	0/757
7	0/729 ^g	0/532	0/523	0/754

منبع: یافته های تحقیق

تفسیر: اطلاعات جدول فوق نشان می دهد که:

1 در قدم اول زمانی که متغیرهای اجتماعی (همبستگی اجتماعی) به تنهایی وارد معادله رگرسیون می شوند و بقیه متغیرها از معادله خارج می شوند، ضریب همبستگی آن با متغیر وابسته (گرایش به مهاجرت) 0/573 و ضریب تعیین آن 0/328 است، این متغیر به تنهایی حدود 32 درصد تغییرات متغیر وابسته را تبیین و پیش بینی می کند؛ که اهمیت این متغیر را در مقایسه با متغیرهای دیگر نشان می دهد.

2 در قدم دوم وقتی که متغیرهای اجتماعی (همبستگی اجتماعی) و متغیرهای اقتصادی همزمان وارد معادله می شوند و بقیه متغیرها از معادله خارج می شوند، ضریب همبستگی بین این دو متغیر و متغیر وابسته 681. و ضریب تعیین آن 464 است که نشان می دهد این دو همراه با هم تقریباً 46 درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین و پیش بینی می کنند.

3 در قدم سوم وقتی که متغیرهای اجتماعی (همبستگی اجتماعی)، متغیرهای اقتصادی و تحصیلات همزمان وارد معادله می شوند و بقیه متغیرها از معادله خارج می شوند، ضریب همبستگی بین این سه متغیر و متغیر وابسته 707. و ضریب تعیین آن 500 است که نشان می دهد آن سه به طور اشتراکی تقریباً 50 درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین و پیش بینی می کنند.

4 در قدم چهارم وقتی که متغیرهای اجتماعی (همبستگی اجتماعی)، متغیرهای اقتصادی، تحصیلات و متغیرهای فرهنگی همزمان وارد معادله می شوند و بقیه متغیرها از معادله خارج می شوند، ضریب همبستگی بین این چهار متغیر و متغیر وابسته 715. و ضریب تعیین آن 511. محاسبه شده است که نشان می دهد این چهار متغیر با یکدیگر تقریباً 51.1 درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین و پیش بینی می کنند.

5 در قدم پنجم وقتی که متغیرهای اجتماعی (همبستگی اجتماعی)، متغیرهای اقتصادی، تحصیلات، متغیرهای فرهنگی و سن همزمان وارد معادله می شوند و بقیه متغیرها از معادله خارج می شوند، ضریب همبستگی بین این پنج متغیر و متغیر وابسته 720. و ضریب تعیین آن 518 است که نشان می دهد این پنج متغیر با هم تقریباً 51.8 درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین و پیش بینی می کنند.

6 در قدم ششم وقتی که متغیرهای اجتماعی (همبستگی اجتماعی)، متغیرهای اقتصادی، تحصیلات، متغیرهای فرهنگی، سن و متغیر دافعه های مبدا و جاذبه های مقصد همزمان وارد

معادله می شوند و بقیه متغیرها از معادله خارج می شوند، ضریب همبستگی بین این شش متغیر و متغیر وابسته 726.7 و ضریب تعیین آن 527.5 است که نشان می دهد این شش متغیر با هم تقریباً 52.7 درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین و پیش بینی می کنند.

7 در قدم هفتم وقتی که متغیرهای اجتماعی (همبستگی اجتماعی)، متغیرهای اقتصادی، تحصیلات، متغیرهای فرهنگی، سن، متغیر دافعه های مبدا و جاذبه های مقصد و متغیرهای احساس محرومیت نسبی همزمان وارد معادله می شوند و بقیه متغیرها از معادله خارج می شوند، ضریب همبستگی بین این هفت متغیر و متغیر وابسته 729.7 و ضریب تعیین آن 532.5 است که نشان می دهد این هفت متغیر با هم تقریباً 53.2 درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین و پیش بینی می کنند.

* ضریب تعیین کلی در این مطالعه 532.5 است. این یافته نشان م دهد که متغیرهای وارد شده به معادله تنها توانسته اند 53 درصد از واریانس تغییرات مربوط به متغیر وابسته (گرایش به مهاجرت) را تبیین کنند.

نتیجه گیری

با توجه به اینکه تمام فرضیه ها تأیید شدند و خلاصه نتایج آزمون های مربوط به آنها در بخش های قبل آورده شده است در اینجا نتایج آماری آن را نمی آوریم و فقط به توضیح نتایج نظری می پردازیم:

- برای بررسی و اثبات فرضیه اصلی شماره 1 (رابطه بین متغیرهای فردی با گرایش به مهاجرت) از نظریه های کورت لوین و پتررسی استفاده شده است که طبق نظر آنها، رفتار انسان تابع عوامل مختلف و به هم وابسته ای است که به دو ویژگی شخصیتی و محیطی قابل تقسیم اند. شدت ویژگی ها وابسته به شرایط زمانی و مکانی است و بر زندگی و تصمیم گیری افراد تأثیر می گذارد و تحت تأثیر همین ویژگیها برخی از افراد مهاجرت را ترجیح می دهند و به آن مبادرت می ورزند و برخی دیگر مهاجرت نمی کنند. در این تحقیق ما رابطه ویژگی های فردی با متغیر وابسته را بررسی کردیم و نتایج نشان دادند که این رابطه آنها معنادار است و فرضیه مورد نظر اثبات شد. این ویژگی ها عبارت اند از: جنسیت، وضعیت تأهل، تحصیلات، سن و محل سکونت.

- برای بررسی و اثبات فرضیه اصلی شماره 2 که رابطه بین متغیرهای اقتصادی با متغیر وابسته گرایش به مهاجرت را بیان می کند از نظریه های تودارو، ریچموند، ورما و ساستاد استفاده کرده ایم که طبق نظر آنها مهاجرت عمدتاً پدیده ای اقتصادی است و در صورت وجود بیکاری، تصمیم به مهاجرت منطقی است.

- برای بررسی فرضیه اصلی شماره 3 که رابطه بین جاذبه های مقصد و دافعه های مبدا با متغیر وابسته را بیان می کند از نظریه های اورت لی استفاده کرده ایم که طبق نظر وی عوامل مؤثر بر مهاجرت در چهار دسته کلی جای می گیرد: 1. عوامل مرتبط با مبدأ 2. عوامل مرتبط با مقصد 3. عوامل مرتبط با بین راه (عوامل مداخله گر) 4. عوامل شخصی. براساس این مدل برای هر فرد در مبدأ و مقصد مجموعه ای از عوامل مثبت و منفی وجود دارد؛ عوامل مثبت دارای کارکرد جذب و عوامل منفی دارای کارکرد دفع هستند و بر افراد در مبدأ و مقصد تأثیر می گذارند. طبق این نظریه، نمونه مورد مطالعه به خصوص پاسخگویان توابع شهرستان ماهنشان به دلیل دافعه های زیاد مهاجرت را یک امر اجتناب ناپذیر می دانند.

برای بررسی و اثبات فرضیه اصلی شماره 4 که رابطه بین متغیرهای اجتماعی (روابط و همبستگی اجتماعی) با متغیر وابسته گرایش به مهاجرت را بیان می کند از نظریه های امیل دورکیم، وبر، تونیس و ابن خلدون و از دیدگاه نظریه پردازان شبکه استفاده کرده ایم که طبق نظر آنها همبستگی اجتماعی در جوامع توسعه نیافته و روستاها بیشتر از جوامع پیشرفته است و به دلیل همین همبستگی مهاجرت بعضی از افراد به خصوص افراد قابل احترام و خویشاوندان باعث مهاجرت افراد وابسته نیز می شود.

- برای بررسی و اثبات فرضیه اصلی شماره 5 که رابطه بین متغیرهای متغیرهای احساس محرومیت نسبی با متغیر وابسته گرایش به مهاجرت را بیان می کند از نظریه های تدگور، فستینگر، هوندیش، دیویس و دارندروف استفاده کرده ایم که طبق نظر آنها احساس محرومیت نسبی زمانی پیش می آید که انسان وسیله ارضای نیاز را ببیند، درک کند و بداند که دیگران آن وسیله را در اختیار دارند، سپس او نیز به داشتن آن تمایل پیدا کند اما امکان به دست آوردن آن را نداشته باشد. پس با توجه به نظریه فوق می توان گفت افراد روستایی با مقایسه وضعیت زندگی خود با زندگی افراد شهرنشین احساس محرومیت می کنند و برای ارضای نیاز خود دست به مهاجرت می زنند.

- برای بررسی و اثبات فرضیه اصلی شماره 6 که رابطه بین متغیرهای متغیرهای فرهنگی با متغیر وابسته گرایش به مهاجرت را بیان می کند از نظریه های مک لوهان، رایزمن، تونیس، وبر، مک کلند و... استفاده کردیم که طبق نظر آنها متغیرهای فرهنگی بر دگرگونی های اجتماعی این عصر تأثیر زیادی داشته اند. پیشرفت علم و دنیایی شدن اندیشه، از مهم ترین عوامل تأثیرگذار در این زمینه بوده اند. آرمان های بهبود زندگی فردی، آزادی، برابری و مشارکت دموکراتیک خود باعث دگرگونی های اجتماعی می شود و با توجه به پیشرفتهای امروزی پای بندی به سنت های گذشته معنا ندارد و افراد روستایی برای بهبود زندگی خود و فرزندان ناگزیر به مهاجرت هستند. در ضمن این متفکران تأثیر رسانه ها و بهره مندی و دسترسی انسانها به آموزش عالی و دانش های امروزی و... را در مهاجرت قابل توجه می دانند.

پیشنهادها

با توجه به اینکه در تحقیق ما تمام فرضیه های تأیید شدند و سهم هر یک از متغیرها در تبیین متغیر وابسته مشخص گردید، در ادامه پیشنهادهایی برای کاهش این پدیده اجتماعی (مهاجرت) و افزایش مهاجرت معکوس ارائه می دهیم:

- 1 تأمین آب شرب و آب کشاورزی روستائیان با استفاده از احداث سد و حفر چاه های عمیق
- 2 تأسیس مراکز بهداشتی و آموزشی تخصصی
- 3 مکانیزه کردن ماشین های کشاورزی
- 4 خرید تضمینی محصولات کشاورزی توسط دولت
- 5 ساخت سالن های ورزشی در روستاهای پر جمعیت
- 6 ایجاد مکان های تفریحی در روستاها
- 7 توجه به حمایت از نیروهای متخصص و تحصیلکرده بومی
- 8 اجرای طرح هادی در روستاها
- 9 گاز رسانی به تمام روستاها
- 10 فراهم کردن امکانات دسترسی روستائیان به اینترنت و کتابخانه
- 11 دادن امکانات و جذب معلمان تخصصی در مدارس روستاها
- 12 احداث کارخانه های مرتبط با معادن موجود در شهرستان های مورد مطالعه برای اشتغال جوانان روستایی در بخش غیر کشاورزی

- 13 اختصاص وسایل نقلیه عمومی برای رفت و آمد راحت به مرکز استان
- 14 نظارت مسئولان بر مکان های ارایه دهنده خدمات روستایی
- 15 توزیع عادلانه امکانات دولتی در روستاها
- 16 ارتباط بیشتر مسئولان با مردم روستاها برای رفع مشکلات آنها
- 17 ایجاد دهیاری در تمام روستاها
- 18 توجه به شوراهای روستایی
- 19 ایجاد تعاونی های روستایی
- 20 بیمه کردن روستائیان و محصولات آنان
- 21 دادن وام های بلند مدت برای نوسازی مسکن روستایی
- 22 اهمیت دادن به نسل جوان در روستا
- 23 کاهش از جاذبه های مشاغل کاذب شهری
- 24 برقراری امنیت در روستاها
- 25 استفاده از افراد کارآمد در مراکز ارائه دهنده خدمات روستایی
- 26 جلوگیری از هدر رفتن آبهای سطحی و رودخانه ها

منابع

فارسی

- تقوی، ن. (1378). **مبانی جمعیت شناسی**. تبریز: انتشارات جامعه پژوه و دانیال، چاپ پنجم.
- ساروخانی، ب. (1380). درآمدی بر دایرة المعارف علوم اجتماعی (دو جلدی). تهران: انتشارات کیهان، چاپ سوم.
- شکوئی، ح. (1386). **اندیشه های نو در فلسفه جغرافیا**. (جلد اول). تهران: انتشارات گیتاشناسی، چاپ نهم.
- شهبازی، م. (1386). **مرور جامعه شناختی بر پدیده مهاجرت نخبگان (فرار مغزها) و عوامل مؤثر بر آن در بین اعضای هیات علمی دانشگاه های زنجان**. زنجان: دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان.
- صدفی، ذ.، بابایی، س. (1383). **مفاهیم اساسی جامعه شناسی**. زنجان: انتشارات مهدیس، چاپ دوم.

- طاهرخانی، م. (1380). *تحلیلی بر عوامل مؤثر در مهاجرت های روستایی شهری*. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال شانزدهم، شماره 3.
- طاهرخانی، م. (1381). *بازشناسی عوامل مؤثر در مهاجرت های روستایی - شهری با تأکید بر مهاجرت جوانان روستایی استان قزوین*. فصلنامه مدرس، دوره 6، شماره 2.
- قاسمی اردهائی، ع. (1385 الف). *بررسی علل مهاجرت روستائیان به شهرها در ایران با فرا تحلیل پایان نامه های تحصیلی (مقطع زمانی 83 1359)*. فصلنامه روستا و توسعه، سال نهم، شماره 1.
- قاسمی اردهائی، ع. (1385 ب). *تجربه اقامتی و تمایل به مهاجرت به شهر تهران (بررسی مقایسه ای دانشجویان غیر تهرانی دانشگاه های تهران، شیراز و مازندران)*. پایان نامه کارشناسی ارشد جمعیت شناسی، تهران: دانشگاه تهران.
- گیدنز، آ. (1385). *جامعه شناسی*. ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی، چاپ هجدهم.
- لهسایی زاده، ع. (1368). *نظریات مهاجرت*. شیراز: انتشارات نوید، چاپ اول.